

PREŠEREN IN LJUBLJANSKE URŠULINKE

FR. KIDRIČ

Ob pisanju članka sem se s hvaležnostjo spominjal razumevajoče ljubeznivosti, s katero mi je postregla m. Elizabeta Kremžar, provincialna prednica v ljubljanskem uršulinskem samostanu: 14. in 20. febr. 1934 mi je odgovorila v obširnih pismih, 24. febr. mi je posvetila vso uro v govorilnici; hvalo sem ji dolžan za vse informacije o ustni tradiciji v ljubljanskem uršulinskem samostanu ter za vse podatke iz samostanskega arhiva in katalogov, ki niso v članku posebej izpričani.

Ze prvo leto, ki ga je Prešeren po doktoratu preživel v Ljubljani, se je njegovo oko gotovo često mudilo ob plemenitih črtah uršulinskega svetišča ali pri živi gmoti, ki je polnila trg ob šolskih dneh po zadnjem zvoncu: pesnik je bil namreč 1828—29 podnajemnik pri Kastelčevih, a Kastelic je stanoval v neposredni bližini uršulink, v prvem in edinem nadstropju Metkine gostilne »Grič« na vzboklini Kongresnega trga, kjer ima na zemljevidu knjige »Das Königreich Illyrien« iz 1827 št. 32, a je danes št. 15 (Vrhovnik: Gostilne 32; DS 1926, 248).

Ako je mislil Prešeren 1831 z »ljubljskimi nunami« v Turjaški Rozamundi uršulinke, se je zmotil, ker v 15. ali 16. stoletju še ni bilo uršulinskega samostana.

Ko je šel pesnik Turjaške Rozamunde, ki je »čast ljubljanskih nun postala«, 1. marca 1834 k Crobathu za koncipienta, je utegnulo njegovo zanimanje za uršulinski samostan rasti, ker so bili Crobathovi v poslovnih stikih s s. Ignacijo, rojeno grofico Engelshaus, poleg baronice Ivane Zierheimb edino aristokratko med ljubljanskimi uršulinkami.

Grofje Engelshausi, ki so imeli kranjsko deželanstvo že izza XVI. stoletja (Schiviz, Krain 497), a v prejšnjih stoletjih na Kranjskem tudi bogata posestva (več beležk je o tem v samostanskem arhivu), so bili v prvi polovici XIX. stoletja že obubožana rodbina, ki v Napoleonovi dobi vsaj na Kranjskem ni imela nobene fevdalne gosposčine (prim. Schematismus f. Krain u. Görz auf d. J. 1808, Anhang, 17—44: Verz. der Herrschaften u. Güter). Grof Vincenc Engelshaus je bil polkovnik, ki morebiti niti ni bival v Ljubljani, ko mu je

žena Jožefa rojena grofica Gajo 9. apr. 1810 porodila Cecilijo Leopoldino (Schiviz, Krain 129). Vsi ostali otroci so bili rojeni izven Kranjske (omenjajo jih listine v samostanskem arhivu): Vincenc (menda najstarejši), Jožefa (r. okoli 1810 kakor Cecilija Leopoldina), Fanny (menda najmlajša). Kmalu po rojstvu Cecilije Leopoldine je grof Vincenc Engelshaus ostavil Ljubljano in umrl, ko je imela mlada grofica komaj 3—4 leta, okoli 1814 (prim. Jelovškova, Spomini 65; samostanski arhiv hrani iz Ignacijine ostaline njegovo sliko). Štirje otroci so ostali brez premoženja (samostanska kronika). Podoba je, da med možem in ženo ni bilo vse v redu, kajti žena je preživela moža, a njena mati ni bila brez premoženja.

Grofico Cecilijo Leopoldino so pač ljubljanski sorodniki določili za samostan, čigar kronika jo omenja od 1826 dalje, torej od njenega 16. leta: 7. avg. 1826 je ob razdelitvi premij kot samostanska gojenka pred povabljenim občinstvom govorila zaključni govor; 12. avg. 1828 je bila preoblečena ter dobila novo ime: s. Ignacija od sv. Avguščina; 12. apr. 1834 se je zavezala s slovesno obljubo. Postala je učiteljica ročnih del ter poučevala 1834 na notranji, 1835—39 na zunanji uršulinski šoli. Po ustnem izročilu sodobnic je bila to fina, a šibka in bolehnata dama. Tudi Prešernova hči, ki je bila v 50tih letih njena učenka, jo slično popisuje: »Bila je bolj majhna in posebno finega, bledega obličja, s tisto bolešno potezo okrog ust« (Spomini 65). Po ustnem izročilu sodobnic sicer »najbrže ni bila redovnica z najtrdnejšim poklicem«, a se je menda prav iz te zavesti za »prisvojitvev poklica vse življenje borila«.

Novi Prešernov šef dr. Crobath je bil varuh uršulinke Ignacije (m. Elizabeta in Jelovškova Spom. 65), a menda tudi njene sestre (Jelovškova 65). Ko je postala s. Ignacija aprila 1834 polnoletna ter se zavezala s slovesno obljubo, je Crobath sicer nehal biti njen varuh, toda stike je po vsej priliki ohranil.

A če je utegnil Prešeren pri Crobathovih že 1834—37 o uršulinkah marsikaj slišati, je dobilo njegovo zanimanje za ta samostan 1837—39 še realnejšo osnovo.

Najprej je vzbudila njegovo pozornost deklica, ki je bila učenka s. Ignacije. Tradicija, ki se je ohranila v ustnem izročilu ljubljanskega uršulinskega samostana, pravi: Pred vnanjo uršulinsko šolo se je Prešeren rad ustavljal, ker je tam čakal učenko Ovijač. Njene součenke so potem pravile v šoli: »Dr. Prešeren steigt der Ovijač nach.«

Ne pozabimo, da gre za prve mesece po Julijini oficialni zaroki, ki spada pač nekam v zimo 1836 do 1837 (LZ 1934, 121). Obupani pesnik je s čudnim nagnjenjem iskal nadomestka v mladoletnih dekletih: spomladi 1837 je začel gledati za Ano Jelovškovo (Spomini 18), ki je bila 6. jul. istega leta šele 14 let stara (DS 1926, 250); in dočim se z Ano po maju 1837, ko je morala od Crobathovih oditi, »več mesecev nista videla« (Spomini 18 do 19), je začel postopati za dekletom, ki je 13 let šele dopolnilo, a bilo, kakor pravi samostanska tradicija, »pri 13 letih veliko in krepko razvito«.

Učenka, zbog katere je Prešeren pred vnanjo uršulinsko šolo postajal, je bila Karolina Ovijač, hčerka onega dr. Blaža Ovijača iz Cerkelj, ki je bil za 10 let starejši od Prešerna, služboval po raznih krajih pri okrožnih sodiščih, bil 1832 med Prešernovimi tekmeči ter res dobil odvetniško mesto v Ljubljani, kjer je postal kmalu tudi hišni posestnik (SBL). Rojena je bila 8. okt. 1824 (poročna matrika pri frančiškanih), ko je oče služil v Loki. Šolo pri uršulinkah je obiskovala 1833—38 ter bila zadnje šolsko leto, t. j. 1837/38, v ponavljalnem razredu, ki ga je kakor prejšnje dovršila z odliko. S Prešernovim zanimanjem se je mogla nedvomno ponášati šele v šolskem letu 1837/38.

Dočim je Prešernovo postopanje za Karolino morda še med šolskim letom 1837/38 prenehalo, bodisi da so ga preprečili dekletovi starši, bodisi da se je hrepenenje po Karolini umaknilo hrepenenju po Ani (prim. Jelovškova, Spomini 19—21), je postala Prešernu 1839 misel na uršulinski samostan zelo neprijetna. A povzročil je to neprijetnost deloma ljubljanski trač, deloma prepričanje, da ume v Ljubljani samo Prešeren delati učinkovite verze.

»Bilo je torej l. 1839., ko se je po Ljubljani razširila govorica, da je uršulinka s. Ignacija s takratnim uršulinskim ravnateljem — duhovnikom Šlakerjem — v blagoslovljenem stanju« (Jelovškova, Spom. 66). Dve stvari sta sicer sumljivi: da se je Šlaker 1839 poslovil kot ravnatelj pri uršulinkah ter postal ravnatelj normalke (uradni šematizem); da se je s. Ignacija v jeseni istega leta poslovila od vnanje šole ter dobila pouk ročnih

del na notranji šoli. Vendar govorijo drugi momenti za sodbo, da so delali Ljubljanci 1839 s. Ignaciji menda krivico: s. Ignacija je ostala v ljubljanskem samostanu; uršulinska kronika in samostanska tradicija ne vesta nič o škandalu in kazni.

Toda mnogo Ljubljancanov je trdno verovalo v obtožbo s. Ignacije. V imenu nekaterih je govoril tudi pesmar, ki je v slovenskem paskilu z začetkom »Zakaj farji trebuhe rede« udrihal po nunah, uradništvu in drugih (Jelovškova, Spomini 66). Za avtorja kosmatih, a nepoetičnih verzov so seveda takoj proglasili Prešerna. »Tisti večer je prišel Prešeren sila razburjen k Ani Jelovškovi. Prečital ji je ‚pesem‘ ter jo vprašal, če misli, da jo je on zložil. In Ana Jelovškova mu je odgovorila, da bi njemu sploh ne bilo mogoče narediti kaj tako surovega in bedastega. Vidno razveseljen, da ga je prav sodila, ji reče, če bi to povedala tudi, ko bi jo kdo vprašal, in če ‚to trdi s polnim prepričanjem‘. Ana Jelovškova mu je tudi to potrdila in ga skušala pomiriti. Radi te ‚pesmi‘ pa je ni nihče ničesar vprašal...« (Jelovškova, Spomini 66).

Vprašanje je, ali je Prešeren 1839 verjel govorico o odnosih med s. Ignacijo in Šlakerjem. Dejstvo, da je verjela Prešernova hči, to se pravi, njena mati (Spomini 65—66), govori skoraj za podmeno, da je Prešeren govoricci sicer verjel, a s. Ignacije ne obsojal...

Nobenega vzroka ni za dvom o resničnosti Prešernovih besed, ko je trdil, da ni avtor paskila proti uršulinkam. Do s. Ignacije je moral imeti prav 1839 posebne ozire: na testamentu Ane Gajo, Ignacijine babice po materi, ki je določal za glavno dedinjo vnukinjo Jožefo, a vnukinji s. Ignaciji naklanjal 15 gld. letne rente, se je podpisal 15. jul. 1839 kot priča poleg Jožefa Schettine tudi — dr. Francè Prešeren.

Kakor so Prešernu po krivici pripisovali paskil »Zakaj farji trebuhe rede«, tako se mu pač tudi po krivici pripisuje neduhovita in ogabna kvanta »Do zdej ste b'le še d'vice«, ki si jo je zabeležil Luka Pintar 18. jan. 1883 ob zatrdilu, da jo je nekdo ponoči nabil na vrata ljubljanskega uršulinskega samostana (v Drž. knjižnici v Ljubljani MS. 456; varianta z nadpisom »Preširen ljubljanskim nunam« in začetkom »Mi smo še cele« si je zabeležil Levstik v beležnico iz 1863—68, glej v isti knjižnici Ms. 492, str. 168). Navada, vsako tako anonimno stvarco pripisovati Prešernu, se je ohranila izza njegovih časov, zato mora biti prešernoslovec v tem pogledu skrajno previden. Prešer-

nova močna erotika se je res izživljala v dveh skrajnostih (LZ 1934, 551): deviško sramežljivih ljubezenskih izpovedih za javnost, v sočnih odmevih seksualnosti za intimno družbo vinskih bratcev. Ti odmevi so utegnili biti duhovito-plastični, kakor: »Savica, ti nisi več devica« (verzi, ki jih je meni povedal g. Ivan Vrhovnik, a njemu njegova sestra, bi utegnili biti v zvezi s Prešernovim in Čopovim obiskom Savice tik pred 5. avg. 1832, o katerem govori sestra Lenka 21); »On, ki ptice pod nebom živi, ki ošpičil...« (to parafrazo zadnje kitice v Nezakonski materi za neko svatovščino v Trnovem mi je povedal g. Ivan Vrhovnik, a prim. tudi Kastelčev zapis v Drž. knjiž. Ms. 470 št. 14); »Jej, pij in...« (to »maksimo« si je po pripovedovanju Jožefa Babnika zabeležil Levstik 1863—68 v beležnici I, v Drž. knjiž. Ms. 492, stran 37). Bili pa so med njimi tudi taki, ki so bili samo »strašno kosmati« (KO 1904, 109), n. pr. »Zakaj je moral Nepomuk« (prim. Zvon 1879, 67, tekst v Drž. knjiž. Ms. 456), ali o Majerjevi Cilki (Zvon 1879, 67). Čeprav pa so utegnili biti Prešernovi verzi za intimno družbo kosmati, se je težko sprijazniti z mislijo, da bi bili med njimi tudi neiskreni in zavestno zahrbtni. In res poznejši Prešernovi odnosi do s. Ignacije niso v skladu s podmeno o njegovem avtorstvu omenjenih paskilov.

Prešeren je obdržal namreč uršulinski samostan in zlasti s. Ignacijo tudi po 1839 v evidenci.

Grofica Engelshaus v uršulinski halji je bila 1839—46 pač taka, kakršna je v izročilu: skromna in ponižna samostanka, ki se je pod vplivom govoric iz 1839 najbrž res vneto borila za poklic. Če ne prej pa gotovo v teh letih je zažvrgolel v njeni celici kanarček, ki se ga samostanska tradicija dobro spominja. Morebiti se je že javljala njena poznejša »slabost«, da je vneto prebirala beležke, ki so se tikale preteklosti njenega rodu. Sodno poročilo z dne 16. marca 1844 ji je otvorilo njeno skromno rento iz babičinega testamenta (samostanski arhiv), a istega leta, torej za 10 letnico slovesnih obljub so ji ime: sestra Ignacija spremenili v: mati Ignacija. Izmed obiskovalcev so izpričani trije. Mlajša sestra Fanny, ki je bila poročena na Dunaju z nekim Seitzem, a bivala večkrat dlje časa v Ljubljani, se je pripeljala vsakikrat v krasni ekvipaži z lakajem. Samostanska ustna tradicija obenem trdi, da sta obiskala nekoč v vnanji šoli m. Ignacijo tudi dr. Crobath in — pesnik Prešeren. Ker je dobila m. Ignacija pouk ročnih del v vnanji šoli vdrugeč z novim šolskim letom 1845/46 (uradni šematizem), je obiskal

Prešeren m. Ignacijo pač šele v tem šolskem letu: dr. Crobath je prišel morebiti zaradi svojih deklic; a pesnik?

Vsekako je imel Prešeren razne prilike, da je zvedel, kako misli m. Ignacija o samostanski samoti in kako ljubo streže in poje svojemu — kanarčku: stvari, ki jih je uporabil v pesnitvi, ki jo je objavil Kastelic 1848 pod naslovom »Nuna«, a je v pesnikovih rokopisih imela najbrž nadpis »Nuna in kanarček«, ker jo pozna tradicija le pod tem nadpisom (Trdina 1863/64, prim. LZ 1934, 426, in v avtobiografskih pismih, prim. LZ 1905, 589; Ivana Sadnikar r. Wohlmuth).

Za ugotovitev, da je Ernestinino datiranje »Nune in kanarčka« v leto 1836. napačno (Jelovškova, Spomini 65), imamo danes poleg podatkov, ki so v ostalini frančiškana p. Benvenuta (Marija Boršnik, Pater Benvenut in Prešeren, LZ 1931, 368, 426—430), še drug vir: spomine Ivane Wohlmuthove (objavil Tomo Zupan v Mladiki 1934, 27 do 29). Po pripovedovanju Ivane, ki je bila rojena gostilničarju Wohlmuthu, p. d. Pemu dne 28. avg. 1826 (por. matrika pri frančiškanih v Lj. 23. okt. 1848), je začel zahajati Prešeren v njihovo gostilno na Glincah št. 19, ko ji je bilo 18 let, torej 1844, a prihajal je 2—3 leta, torej do konca sept. 1846, ko je odšel v Kranj. A med pesnitvami, ki jih je prinesel Crobathov koncipient v tej dobi v gostilno »pri Pemu« kot nove plodove svojega pesniškega snovanja, so bile: Šmarna gora, Pod oknom, Senan, Nebeška procesija, Od železne ceste ter — Nuna in kanarček.

Pa še točneje se da Nuni določiti čas nastanka. A tudi prepričevalen komentar se da najti za to ljubko in nedolžno pesnitev, vzbujajočo pač že marsikom vprašanje, zakaj je »smela« iziti šele po razorožitvi predmarčnih cenzorjev v peti knjigi Kranjske čebelice.

Dne 24. maja 1846 je »izgrajal« Prešeren zaljubljenega patra Benvenuta s hudomušnim, a ne žaljivim Senanom (LZ 1931, 370). V naslednjih 6 dneh, namreč do 30. maja 1846 je zveržil Benvenut dva odgovora, v katerih brani svojo in sploh samostansko pravico do ljubezni (LZ 1931, 371). Patrovi razlogi so površni in banalni: da ni puščavnik, ampak menih, ki ga poklicni posli dan za dnem vodijo v svet; da je tudi človek, sin žene; da sta bila »znanca žensk« tudi sv. Hieronim in Abelar; da sme imeti dve, če ima Prešeren eno. Prešeren, ki mu je Benvenut svoj odgovor gotovo poslal, je nedvomno opazil one točke te čudne poslanice, ki so utegnile tvoriti osnovo za novo žgočo

Franz v. Kurz

Na levi poslednja hiša (4. vrata) pred cerkvijo je Meškin »Grič«, kjer je 1828—29 v prvem nadstropju pri Kastelcu stanoval Prešeren. Hišica s pročeljem na Kongresni trg je gosfilna »Peklo«, v katero se je Meška preselila okoli leta 1840. Iz tega časa je ta slika

Litograf. in založil
G. Paik v Ljubljani

satiro: presenetljivi konec o pravici patra do dveh ljubic; poziv na Abelarja, školastičnega teologa 12. stoletja, katerega je dal prevarani Héloisin stric skopiti; poziv na cerkvenega očeta Hieronima, ki je pa svoja »znanstva z ženskami« uprabljaj v uveljavljanje asketičnih idealov in v ustanavljanje ženskih samostanov... Toda France se je namuznil ter ubral drugo pot. »Nuna in kanarček«, ki jo je prejel Benvenut od Prešerna dne 17. jul. 1846 v »umevk« (LZ 1931, 368), to je v razumevanje Senana in v odgovor na svojo famozno apologijo, je predrzneža z opazljivim naglasom opozorila, kakšen naj bode vesten menih in kake misli naj ima o vabljujivostih velikega sveta: namreč take kakor »kanarček« in »nuna«, ki sta svoj dialog zaključila v skupni želji, da »le celico najno zapriva, prostosti svetá ne želiva«. Ost je moral čutiti iz pesnitve pač tisti p. Benve-

nut, ki je zagovarjal povsem drugačen samostanski ideal kakor Prešernova m. Ignacija, med tem ko so mogle biti ljubljanske samostanke pesniku za idealno podobo njihove sosesre le hvaležne! Ako je res kdo izmed ljubljanskih duhovnikov Prešerna tudi zaradi Nune in kanarčka napadal (prim. LZ 1931, 426), je s tem le izpričal, da ni razumel niti njene vsebine niti njenega namena, ali pa, da je verjel v govorico iz 1839 in menil, da »take« samostanke ne gre proslavljati...

Če so moja izvajanja pravilna, je nastala Nuna in kanarček med 30. majem in 17. julijem 1846. Iskanje odgovora na vprašanje, zakaj je Prešeren ni uvrstil med romance v Poezijah kakor Orglarja (LZ 1931, 427—28), ob mojem komentarju ne dela več težkoč: Poezije so šle v cenzuro 14. maja 1846 (IMK 1908, 57—58), ko v Prešernu motiv za Nuno in kanarčka še niti deloval ni, in nova romanca

13. julija 1846, ko je bilo cenzurno obravnavanje Poezije na Dunaju že zaključeno, še niti za pošiljko p. Benvenutu ni bila godna.

Sodim torej, da je Nuna in kanarček poslednja pesem, ki jo je ustvaril Prešeren z literarno ambicijo in ne zgolj za intimno omizje. A pesem opozarja, da bi bil pesnik najbrž še marsikaj ustvaril, da mu je usoda prizanesla s Kranjem. V dotirani umetniški obliki in s preprostimi sredstvi je pesnik v petih kiticah povedal precej mnogo: ponagajal p. Benvenutu; se poklonil pred m. Ignacijo; ji iznova dokazal, da so ga 1839 po krivem dolžili.

Dami, zaradi katerih je pesnik na ljubljanski uršulinski samostan pač največkrat mislil, sta Prešerna obe preživele.

Ovjiačeva hčerka se je poročila 20. sept. 1852 z oficirjem Golubkovichem (por. matrika v franč. župniji v Lj.) ter je ob očetovi smrti 4. okt. 1859 še živela (mrliški list v Drž. knjiž. v Lj.), medtem ko je testament sestre Frančiške iz 1892 ne omenja (SBL). Mati Ignacija je ostala v ljubljanskem samostanu. Po bratu Vincencu, ki je umrl 27. jun. 1860 v Budimpešti brez otrok (samostanski arhiv), ni menda nič podedovala, pač pa ji je naklonila sestra Jožefa, ki je umrla 6. febr. 1863 v zavodu za kranjske plemkinje (Schiviz, Krain 215), v testamentu 25 gld. letne rente (samostanski arhiv). L. 1879. je bila izvoljena za samostansko podprednico ter je umrla 27. marca 1881 kot poslednja predstavnica rodu grofov Engelshausov na Kranjskem (Schiviz, Krain 253).

Prešernoslovje ni umelo pritegniti m. Ignacije pravočasno k pričevanju. S sodobnicami v samostanu, izmed katerih 93 letna m. Alojzija Derffel še živi, ni o pesmi Nuna nikoli govorila, tako da so dvomile, da bi jo bila od pesnika prejela.

Prvi prešernoslovec, ki je v zvezi s komentarjem pesmi Nuna in kanarček govoril o ljubljans-

skem uršulinskem samostanu, je bil Janez Trdina, in sicer je storil to v svojih predavanjih o hrvaški literaturi na Reki, ko je učil v šolskem letu 1863/64 v 2. semestru v 7. gimnazijskem razredu ta predmet. Med sedmošolci, ki so zapisovali ta Trdinova »tumačenja«, je bil tudi Vinko St., to je Vinko Stubelj iz Št. Daniela, ki je 1865 stopil v goriško bogoslovje. Tu je posodil svoj zvezek s Trdinovimi »tumačenji« tovarišu J. Zp. Dobravskemu, t. j. Jožefu Zupanu iz Dobrave, ki si jih je 1869 prepisal (od Zupana je dobil rokopis Fr. S. Finžgar, ki je posnetke objavil v KO 1904, 104—6, rokopis sam pa 1926 na mojo prošnjo podaril Državni knjižnici v Ljubljani, kjer je dobil signaturo Ms. 393.) Trdina, ki trdi, da je Prešerna duhovščina zavoljo Nune in kanarčka napadala, m. Ignacije ni imenoval, pač pa Šlakerja (Finžgar je to mesto izpustil, objavila pa ga je M. Boršnik, LZ 1931, 426).

Pač po izvestjih, ki jih je dobila od svoje matere, je govorila o nastanku Nune in kanarčka in njeni zvezi z m. Ignacijo Prešernova hči v svojih spominih, in sicer v rokopisu iz 1877 in iz 1883 ter v tisku iz 1903 (LZ 1931, 427). Ernestina je napačno sklepal, da je nastala pesem istega 1839. l. kakor govornice o s. Ignaciji in Šlakerju, a pri beleženju letnice se je zopet motila ter pisala dosledno 1836 namesto 1839.

Ernestinine spomine je dobil 1877 Levstik, od njega za biografijo v Zvonu 1879 Levec. Levec si je mnogo pozneje izprosil v samostanu nekaj podatkov o m. Ignaciji (ČJKZ VII, 188), globlje pa ni nobeden njiju drezal.

Pred tremi leti je Marja Boršnik pripravila z najdbo in objavo rokov, v katerih sta si s pesmimi »nagajala« Prešeren in p. Benvenut Crobath, temelj za nov komentar pesmi »Nuna in kanarček« (LZ 1931, 368, 426—30), ki sem ga ob upoštevanju tega in novega gradiva skušal napisati.

